

Onderzoeksbeleidsplan NIOD 2012-2016

Inhoud

Inleiding	4
1. Algemene uitgangspunten	5
1.1 Ondersteunend beleid	6
1.2 Toepassing van het beleidsplan	7
2. Onderzoeksprofiel.....	7
3. Het centrale thema: langetermijn transities	9
3.1 Concretisering	9
3.2 Uitvoering en samenhang.....	11
4. Disciplines, methodes, benaderingen.....	14
5. Samenwerking	16
5.1 Samenwerking binnen Nederland	16
5.2 Internationale samenwerking.....	16
6. Beleidskaders.....	17

Inleiding

De Britse cultuurhistoricus en geschiedfilosoof Arnold Toynbee noemde in 1952 oorlog de voornaamste zelfkwekking van de mensheid. Hij verwoordde daarmee ook zijn grote bezorgdheid over de nabije toekomst. De beide wereldoorlogen hadden immers laten zien dat de moderne industriële samenlevingen capaciteiten voor massavernietiging en uiteindelijk ook zelfvernietiging hadden ontwikkeld. Toynbee schreef daarom dat hij en zijn tijdgenoten door die ervaringen vreselijk bang waren voor de naaste toekomst – en ‘het kwellende karakter van deze vrees ligt in het onmiskenbare feit, dat ze een redelijke grond heeft.’¹

Oorlogen zijn van alle tijden, maar sinds het begin van de twintigste eeuw onderscheiden ze zich door hun grenzeloze karakter. De moderne ‘totale oorlog’ mobiliseert ieder in een collectieve worsteling op leven en dood.² Het alledaagse sociale en persoonlijke leven kan daarin nog wel voortgang vinden, maar wordt onvermijdelijk zwaar beïnvloed en op langere termijn vaak ook getekend door geweld, repressie, schaarste en humanitaire nood die de oorlog brengt.³ Dit geldt niet alleen voor de historische ervaring van de wereldoorlogen. De twintigste eeuw heeft laten zien hoe juist zogenaamde ‘low intensity conflicts’ tot langdurig en grootschalig geweld hebben geleid.⁴ Zulke conflicten als dekolonisatieoorlogen, burgeroorlogen of etnische strijd hebben samenlevingen vergaand ontwricht. Zij hebben bovendien in toenemende mate een globaal karakter, bijvoorbeeld door de inzet van VN-militairen, en zijn daardoor niet meer te zien als lokale fenomenen waarvan de reikwijdte beperkt blijft. Hoewel de vrees voor een nucleaire vernietigingsoorlog vooralsnog niet is bewaarheid, heeft de Koude Oorlog met al zijn dreiging en afgeleide conflicten een wereldwijde impact gehad op mensen en hun samenlevingen.

Het NIOD is in 1945 opgericht om de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog vanuit een nationaal Nederlands perspectief te documenteren en bestuderen. Lange tijd en met goed recht domineerde deze invalshoek de geschiedschrijving van Nederland in oorlog. Het verhaal werd verteld in termen als: onzijdigheid in de Eerste Wereldoorlog, oorlog, bezetting en vervolging (waaronder de Holocaust) in de Tweede Wereldoorlog en het behoren tot het Atlantisch bondgenootschap en Europese gemeenschap nadien. Ook buiten deze rond de Tweede Wereldoorlog opgetrokken kaders deden oorlog en grootschalig geweld zich telkens weer voelen. Dit was een gevolg van de Nederlandse status van koloniale mogendheid en het verlies van die status, en nadien van deelname aan een reeks internationale militaire operaties met het doel vrede te bewaren of af te dwingen, dan wel onwelgevallige regimes ten val te brengen. Het is belangrijk om te zien dat deze ervaringen deel uitmaken van ontwikkelingen op wereldschaal en dat de Nederlandse ervaring niet maatgevend kan zijn of in isolatie bestudeerd kan worden.

Het huidige NIOD-onderzoek beoogt een interdisciplinaire, historische benadering van grootschalige gewelddadige conflicten in de twintigste en eenentwintigste eeuw. De Tweede Wereldoorlog maakt deel uit van een breder areaal aan onderzoeksthema's. Vanuit de opgebouwde expertise is de blik verruimd tot grotere delen van Europa en Azië. Deze internationale oriëntering van het onderzoeksbeleid kan nieuwe en

belangrijke inzichten voor wetenschap en samenleving opleveren, ook voor het Nederlandse publiek dat het NIOD in stand houdt om zich tot het recente verleden te kunnen verhouden.

Als medewerkers van de afdeling Onderzoek van het NIOD hebben we in overleg met de wetenschapscommissie besloten ons onderzoek voor de komende periode te profileren als studie naar **langetermijn transities**. Het profiel wordt in het vervolg van dit stuk uitgewerkt.

In de periode die dit plan beslaat – 2012 tot en met 2016 – ambiëren we dat het NIOD nationaal en internationaal de toon aangeeft in het onderzoek naar het effect van oorlogen en genociden, waaronder de Holocaust, op mens en samenleving. Dat willen we bereiken door een leidende rol te spelen in programma's en projecten die het onderzoek thematisch en methodologisch vernieuwen. We willen als NIOD mede vorm geven aan de *e-humanities*, waarbij we intensief zullen samenwerken met externe partners om fundamenteel en vernieuwend onderzoek te initiëren. Om deze doelen te bereiken is een evenwichtige samenstelling van de staf nodig en een goede balans tussen eigen middelen en uit de tweede en derde geldstroom geacquireerde middelen.

1. Algemene uitgangspunten

We staan als NIOD-onderzoekers voor de taak *'cutting edge'* wetenschappelijk onderzoek te doen. Het strategisch beleidsplan van de directie van het NIOD voor de jaren 2009-2014 stelt dat fundamenteel wetenschappelijk onderzoek essentieel is voor de taakvervulling van het NIOD als centrum van kennis over oorlog en massaal geweld in een globaliserende samenleving. Gezien de aard van het instituut is het belangrijk een evenwicht na te streven tussen enerzijds onderzoek gestuurd door de eigen wetenschappelijke interesse, en anderzijds door vragen van buiten het instituut. Het NIOD-onderzoek staat niet op zichzelf, maar heeft ook een uitstraling op het publieke debat en academische curricula.

We bereiken dat door als NIOD-onderzoekers het publieke debat met kennis en inzicht te voeden. Zulke kennisdisseminatie is het NIOD op het lijf geschreven en is van oudsher al een taak van het instituut. Brede maatschappelijke verspreiding van expertise blijft het doel en de kracht van het NIOD. Het instituut heeft op dit gebied – ook door specifiek onderzoek naar omstreden kwesties uit het verleden – onder het algemene publiek een betrouwbare reputatie verworven. Het NIOD bouwt na de fusie met het CHGS voort op de aldaar opgedane ervaring met publieksgerichte activiteiten. De benutting en ontwikkeling van een nieuwe digitale infrastructuur voor disseminatie van kennis staat eveneens op de agenda. NIOD-onderzoekers zijn actieve samenwerkingspartners binnen het wetenschapsbedrijf, zowel nationaal als internationaal. Het instituut heeft partners binnen de KNAW en de universitaire wereld en werkt in deze verbanden mee aan de realisatie van nationale beleidskaders. Op het internationale vlak gebeurt hetzelfde (zie de bijlage – Netwerkkarten).⁵

Het NIOD formuleert zijn onderzoeksbeleid op grond van de ontwikkelingen op het eigen brede vakgebied en positioneert zich strategisch ten opzichte van lokaal beleid (Strategienota NIOD, KNAW beleid), nationaal beleid (universiteiten, nationale onderzoeksagenda's) en internationaal beleid (Kaderprogramma's van de EU, ESF). In algemene zin wijzen dergelijke plannen in dezelfde richting over het maatschappelijk belang van wetenschappelijk onderzoek en over de wens en noodzaak om in het onderzoek ook de gevarieerde benutting van kennis een belangrijke plaats te geven. Als NIOD hebben we daar een ruime en langjarige ervaring mee en kunnen we in samenwerkingsverbanden met externe partners een belangrijke bijdrage aan deze doelstelling leveren.

1.1 Ondersteunend beleid

Ter ondersteuning van het onderzoeksbeleid is het noodzakelijk op diverse terreinen specifiek beleid te ontwikkelen:

- *HRM-beleid*: In het personeelsbeleid van het NIOD wordt gestreefd naar een evenwichtige opbouw van de staf (tijdelijk/vast, junior/post-doc/senior, man/vrouw). Dit beleid omschrijft en bevordert de perspectieven voor loopbaanontwikkeling van de onderzoekers (zie ook de betreffende notities Groen&Grijs en Uit het oog, in het hart).
- *Academische curricula*: Het NIOD participeert in academische opleidingen op zijn werkterrein, in het bijzonder in de master- en promotiefasen. We hechten veel waarde aan het creëren van promotietrajecten binnen de in het NIOD uitgevoerde programma's. Het mastertraject *Holocaust en Genocidestudies* zorgt ervoor dat talentvolle jonge (aspirant-)wetenschappers in aanraking komen met het NIOD. Het NIOD werft zo op zijn beurt nieuw talent. Stafleden zijn door hoogleraarschappen structureel - en anderszins meer incidenteel betrokken bij universitaire onderwijs- en onderzoeksprogramma's.
- *Organisatie van de afdeling Onderzoek*: We werken in de afdeling Onderzoek aan een meer doelmatige en transparante inrichting en werkwijze van de afdeling, die onder meer moet leiden tot een meer functionele spreiding van informatie en taken/verantwoordelijkheden.
- *Samenwerking binnen het NIOD*: De afdeling Onderzoek zal in de planperiode nauwer gaan samenwerken met de afdeling Collecties en Diensten. In het bijzonder door de digitalisering van de collecties en infrastructuren voor onderzoek en van de communicatiekanalen voor onderzoeksresultaten komen de expertises op het gebied van onderzoek, collectiebeheer en dienstverlening op nieuwe manieren weer steeds dichterbij elkaar. Dit beschouwen we als een verheugende ontwikkeling en als een grote kans om de professionele gemeenschap die het NIOD wil zijn te versterken.

1.2 Toepassing van het beleidsplan

Het onderzoeksbeleidsplan formuleert de prioriteiten voor de komende jaren. We leggen in het beleidsplan verbanden tussen ontwikkelde expertise en nieuwe veelbelovende onderzoeksperspectieven. Het onderzoeksbeleidsplan is het kader voor het nemen van beslissingen over nieuw te ontwikkelen plannen voor programma's, projecten en ondersteunend beleid.

Medewerkers die projecten en programma's ontwikkelen (in het bijzonder de senior onderzoekers) houden bij het maken van voorstellen rekening met in het beleidsplan geformuleerde doelstellingen en concretiseren hoe de beoogde plannen daaraan een bijdrage leveren. Natuurlijk gaat het daarbij om de inhoud, maar in onderzoeksvoorstellen zal ook expliciet aangegeven worden welke rol nieuwe informatietechnologie speelt en hoe de verspreiding van resultaten wordt voorzien (voor de vakgenoten, maatschappelijke organisaties en een breder publiek). Deze onderbouwing is een belangrijk criterium voor opname in het onderzoeksrepertoire van het NIOD.

Aan dit onderzoeksbeleidsplan koppelen we jaarlijkse werkplannen waarin de uitvoering van het beleidsplan geconcretiseerd wordt. De directeur Onderzoek toetst de voortgang aan de hand van deze werkplannen in samenspraak met de medewerkers. Deze toetsingsmomenten betekenen niet alleen dat de stand van zaken wordt opgemaakt, maar ook dat de uitvoering van het beleidsplan kan worden aangepast aan nieuwe inzichten en kansen. Zo kan het onderzoeksbeleidsplan een waarlijk flexibel instrument zijn.

2. Onderzoeksprofiel

Met de keuze voor het centrale thema **langetermijn transities** onder invloed van oorlog en grootschalig geweld geven we voor de komende vijf jaren de richting aan voor de inhoud van het onderzoek op het brede werkkterrein van het NIOD. Binnen de grenzen van het mogelijke biedt het ook aanknopingspunten voor afstemming met het collectiebeleid.

Oorlogen en grootschalig geweld veranderen het karakter van samenlevingen ingrijpend. Als het geweld ten einde komt, al dan niet als gevolg van regimewisseling, dan roept dat de noodzaak op om de gevolgen te boven te komen: politiek, juridisch, materieel en mentaal. Zo beïnvloeden en bepalen oorlogsgeweld en transities elkaar steeds wederzijds.⁶ De verbindende vraagstelling naar **langetermijn transities** gaat daarom in wezen ook over de relaties tussen omstreden verleden en identiteit. De ervaring van het NIOD heeft in hoofdzaak betrekking op Nederland en de Tweede Wereldoorlog, in Europa en in de voormalige koloniën, inclusief de impact op de naoorlogse periode. De wetenschappelijke uitdaging is om de (eigen) nationale staat niet langer als vanzelfsprekend punt van vertrek voor onderzoek te onderscheiden, omdat identiteiten ook op andere niveaus dan de staat en de natie een belangrijke rol

spelen, bijvoorbeeld in religieuze, etnische, economische, (post)koloniale of regionale/lokale verbanden. De veranderende nationale staat, inclusief zijn instituties en het daarin functionerende maatschappelijk leven, is als object van (al dan niet vergelijkende) studie nog steeds actueel. Daarmee wordt ook gezegd dat het NIOD-onderzoek geen instrument van nationale herinneringspolitiek beoogt te zijn.⁷

Het NIOD richt zich de aankomende vijf jaar op doelgerichte uitbouw van zijn inhoudelijke expertise. Het instituut is een autoriteit op het gebied van de uitwerking van oorlog, grootschalig geweld en genocidale processen op mens en samenleving. In de komende vijf jaar profileren we het onderzoek van het NIOD door het thema **langetermijn transities** een centrale plaats te geven.

Het perspectief van transities roept fundamentele vragen op over de invloed van oorlog op de structurele politieke, sociale en culturele veranderingen die zich sinds het begin van de twintigste eeuw in samenlevingen hebben voltrokken. Het langetermijn-aspect is belangrijk om zowel de oorlogen zelf als de naoorlogse perioden en perioden tussen oorlogen te kunnen onderzoeken. Het is belangrijk dat deze veranderingsprocessen op alle niveaus van de maatschappelijke werkelijkheid worden bestudeerd, bijvoorbeeld door het persoonlijk leven centraal te stellen in biografieën en familiegeschiedenissen, door gemeenschappen met dezelfde belangen of een gedeelde identiteit te onderzoeken, door perspectieven van bevolkingsgroepen en migranten aan de orde te stellen, of door de ontwikkeling van nationale en internationale instituties te analyseren. Zo opgevat impliceert het begrip 'lange termijn' dat de doorwerking van oorlog over de generaties zal worden onderzocht.

Dit programma verbindt het onderzoek naar **langetermijn transities** met de vraagstelling naar de impact van oorlog en grootschalig geweld. In de twintigste eeuw leek oorlog als een formele toestand van gewapend conflict tussen twee of meer staten door het internationaal recht stapsgewijs aan regels en gebruiken onderworpen te zullen worden. De studie van de Tweede Wereldoorlog heeft geleerd dat de matigende of beschermende werking van dit recht beperkt is gebleven en dat de toepassing ervan problematisch is geweest. De moderne oorlog is evident een toestand die om een aantal redenen niet helder te omschrijven is. Strijdende partijen zijn niet als vanzelfsprekend met staten te identificeren. Burgeroorlogen, etnische en religieuze conflicten, dekolonisatieconflicten, guerrillaoorlogen en contraguerrilla, politieke repressie en opstandigheid zijn vaak diffuus van aard en excessief gewelddadig geweest. Bovendien hebben de conflicten in de twintigste eeuw vaak laten zien dat verschillende vormen van oorlog en geweld dooreen kunnen lopen en tegelijkertijd plaatsvinden. De Holocaust vond bijvoorbeeld plaats binnen het algemene verband van de Tweede Wereldoorlog. Zij werd door die oorlog mogelijk, werd erin beraamd en uitgevoerd. Om al deze redenen spreekt het beleidsplan behalve over oorlog ook over grootschalig geweld en dat laatste omvat naast de Holocaust ook andere genociden.

Internationale samenwerking is het instrument bij uitstek om nieuwe perspectieven te ontwikkelen in de richting van bijvoorbeeld de politieke context van massaal geweld of de omgang met de gevolgen van oorlog. De relatie van het onderzoek naar het ontstaan

van genociden en de omgang met daderschap en slachtofferschap vereist bovendien nieuwe oriëntatie op onderzoek naar de internationale politiek, de activiteiten van *non-governmental organisations* als het Internationale Rode Kruis, het *International Center for Transitional Justice*, en de zich stap voor stap ontwikkelende internationale rechtsorde, onder meer de diverse internationale tribunalen en het Internationaal Strafhof.

3. Het centrale thema: langetermijn transities

Door het recente samengaan met het CHGS is de bestudering van buiten de Tweede Wereldoorlog gelegen grootschalige gewelddadige conflicten en genociden belangrijker geworden. Bij wijze van voorschot op het nieuwe onderzoeksbeleidsplan voor 2012-2016 heeft het NIOD een programma over *Transitional Justice* ontworpen, dat de inhoudelijke integratie van het onderzoek van de gefuseerde instellingen moet stimuleren. Dit programma is ook een belangrijk instrument om samenwerking met nieuwe partners in binnen- en buitenland tot stand te brengen. Om dit in het NIOD-onderzoek te positioneren is ondersteuning uit het investeringsfonds van de KNAW verworven.

3.1 Concretisering

De in het afgelopen onderzoeksprogramma (2007-2012) gekozen drieslag 'Ervaring, Nasleep en Reflectie' heeft goed voldaan als algemene karakteristiek voor de diverse invalshoeken van het onderzoek. Ze impliceerden een fasering in de tijd: respectievelijk die van de gebeurtenissen ('in de oorlog'), die van het overzien en aanpakken van de gevolgen ('de nasleep van de oorlog') en die van het doorwerken op langere termijn en over de generaties ('het oorlogsverleden'). We willen deze drieslag blijven hanteren omdat ze heel goed bruikbaar is om het historisch perspectief aan te scherpen. We doen dat met dien verstande dat deze nu meer zal dienen als basis onder een geïntegreerde aanpak. De drieslag uit het vorige programma had specifiek betrekking op de Tweede Wereldoorlog. Nu het ook om andere conflicten kan gaan is het belangrijk in te zien dat oorlogen en grootschalig geweld alle hun eigen dynamiek hebben en bijvoorbeeld uit een opeenvolging van geweld kunnen bestaan. In de veelgelaagde conflicten op de Balkan is bijvoorbeeld gebleken dat nasleep en reflectie niet vanzelfsprekend in een ordelijke fasering op massaal geweld hoeven te volgen, maar dat er net zo goed een volgende geweldsgolf kan ontstaan die de verwerking doet opschorten of verdringen. Daarom is het zaak te voorkomen dat de drieslag de tijdvakken te zeer onderling afgrenst en zo de historische continuïteit uit het onderzoek haalt. Het zou niet goed zijn om het feitelijk ondergaan van oorlogsgeweld a priori los te koppelen van zijn invloed op latere generaties. Wij zijn van mening dat de omgang met problematisch verleden het meest vruchtbaar bestudeerd kan worden in samenhang met 'hardcore' geschiedenis van oorlog en geweld. Omgekeerd is het niet minder van belang vast te stellen dat oorlogen niet ten einde zijn als de vrede wordt getekend en dat er juist dan processen gaan werken die individu, maatschappij en samenleving van karakter laten veranderen.

De keuze voor **langetermijn transities** moet onderstrepen dat het NIOD onderzoek primair geïnteresseerd is in de studie van maatschappelijke processen onder invloed van oorlog en grootschalig geweld. Transities zijn structurele veranderingen in staat, maatschappij en onderdelen daarvan, onder invloed van op elkaar inwerkende en elkaar versterkende ontwikkelingen in de politiek, de economie, de sociale verhoudingen, en het brede culturele domein. Ze zorgen ervoor dat instituties van aard veranderen, bijvoorbeeld door democratisering; dat economische ontwikkeling al dan niet kansen krijgt; dat groepen mensen nieuwe invulling geven aan identiteiten of juist vasthouden aan oude identiteiten en dat culturele percepties veranderen. In het bijzonder oorlog en grootschalig geweld werken zulke structurele veranderingen in de hand. Ze raken mensen en hun samenlevingsverbanden ten diepste en roepen daarmee grote vragen op over verantwoordelijkheid, levensbeschouwing en de menselijke verhoudingen. Oorlog en grootschalig geweld scheppen ook nieuwe machtsverhoudingen, onder meer in de vorm van regime wisselingen, die transities een gezicht geven. De impact van 'regime change' kan zowel onderdrukkend als bevrijdend, zowel misdadig als zuiverend zijn. In de fase van reconstructie verlopen transities nooit voorspelbaar omdat individuele en collectieve actoren altijd moeten inspelen op onverwachte omstandigheden en op elkaars rationele en irrationele drijfveren. Nadien kunnen dan stabilisering van de verhoudingen in politiek en maatschappij volgen en ook het formuleren van rekenschap over het verleden.⁸ Nieuwe verhoudingen voortgekomen uit zulke transities vragen ook om nieuwe vormen van legitimatie, die op hun beurt weer inzet kunnen worden van soms hardnekkige conflicten of zelfs nieuw geweld.

Kortom, transities onder invloed van oorlog en geweld zijn gecompliceerde processen, die over de generaties kunnen doorwerken en daarom bij uitstek tot het domein van historisch onderzoek behoren. Dit geldt ook voor het nieuwe programma *Transitional Justice*. Wij willen dit met nadruk als historisch fenomeen onderzoeken, in nauwe samenhang met de studie van regimewisselingen. Het gaat in het bijzonder om de manier waarop misdaden begaan door regimes en hun personeel worden vervolgd en bestraft voor structurele schendingen van het oorlogsrecht en de mensenrechten. De beroemdste historische voorbeelden zijn de Internationale Tribunalen van Neurenberg en Tokio, die hebben afgerekend met de misdrijven van Nazi-Duitsland en Imperiaal Japan. Tegelijkertijd hebben ze een basis gelegd voor de verdere internationale codificatie van de bestraffing van grootschalig geweld en genocide, en voor de historische rekenschap van het verleden. Sindsdien, en vooral na het einde van de Koude Oorlog, is de internationale jurisdictie over deze misdrijven in een stroomversnelling gekomen door de oprichting van internationale strafhoven, onder meer voor het voormalig Joegoslavië. Ook zijn er in een aantal landen alternatieve repertoires voor conflictbeslechting gekomen die aandacht verdienen, zoals waarheids- en verzoeningscommissies. Er is inmiddels een nieuwe internationaal georiënteerde interdisciplinaire gemeenschap van onder meer beoefenaren van rechtswetenschappen en conflictstudies ontstaan, die hoopte een gereedschapskist te kunnen ontwikkelen om transities vorm te geven. Het NIOD onderzoek kiest uitdrukkelijk voor een historisch-analytische benadering om juist het open karakter van transities te problematiseren en

op zoek te gaan naar hun verwevenheid met politiek, maatschappij en cultuur en zo tot nieuwe, bruikbare inzichten leiden.

- *Periodisering: twintigste eeuw plus*

Het NIOD beschouwt de volgende periode tot zijn werkterrein: vanaf het begin van de twintigste eeuw – als de moderne vormen van nationalisme en massasamenleving, alsmede imperialisme en globalisering voluit tot ontwikkeling komen en daarmee ook meer moderne vormen van oorlog en massaal geweld – tot heden. Dit is het tijdsbestek waarin **langetermijn transities** bestudeerd worden en waarmee ook de lijn uit het vorige onderzoeksprogramma in meer gearticuleerde vorm wordt doorgetrokken.

- *Geografie: Europa en Azië*

De bestaande expertise van het NIOD is gericht op Europa en Azië. Het NIOD stelt zich ten doel om bij nieuw te ontplooien onderzoek ook een open oog te houden voor andere regio's. De inhoudelijke invalshoek zal daarbij echter altijd doorslaggevend zijn. Vanuit een vraag naar genociden kan bijvoorbeeld een Afrikaanse casus aan de orde komen. Het NIOD zal voor wat het onderzoek naar nieuwe regio's alleen functionele samenwerking zoeken en geen eigen infrastructuur op dat gebied opbouwen.

3.2 Uitvoering en samenhang

Dit onderzoeksbeleidsplan geeft aan hoe het lopende en nieuw te entameren NIOD-onderzoek zal bijdragen aan de studie van het gekozen verbindende thema **langetermijn transities**. In de hieronder opgenomen rubricering zijn de titels richtinggevend, maar moeten ze nadrukkelijk niet worden gezien als gesloten domeinen. Het ligt voor de hand dat er dwarsverbanden zullen zijn, bij voorbeeld tussen onderzoek naar genocidale processen, *transitional justice* en diverse vormen van reflectie in het historisch bewustzijn. Er wordt hieronder onderscheid gemaakt tussen programma's, die bestaan uit meerdere nauw samenhangende deelonderzoeken en afzonderlijke projecten. Een aantal van de lopende projecten zal in de verslagperiode worden afgesloten.

- *De werking van transitie(s) in staat en maatschappij*

Deze onderzoekslijn draait om onderzoek naar transities als zodanig. Hij bouwt voort op langer lopend cultuur- en politiek historisch onderzoek naar de ontwikkeling van ideeën, mentaliteiten en instituties in Nederland in de eerste helft van de twintigste eeuw.

Dit is ondergebracht in de volgende subthema's, die zijn geconcentreerd rond de volgende lopende programma's en projecten:

* De geschiedenis van idee en mentaliteit in de eerste helft van de twintigste eeuw, in het bijzonder de periode tussen de beide wereldoorlogen: *Cultuurgeschiedenis van het Interbellum* (NIOD programma, met participatie van diverse particuliere fondsen).

* De processen rond uitsluiting en re-integratie van nationaalsocialisten in Nederland *Erfenissen van Collaboratie/Long-Lasting Legacies of Collaboration* (NWO-klein programma, met participatie UvA).

* De studie van de politiek-maatschappelijke en culturele ontwikkelingen in Nederlands-Indië/Indonesië van de laat-koloniale periode tot en met de vroege onafhankelijkheid in:

(1) leidende rol NIOD in internationaal programma *Regime Change and the Dynamics of Culture: Family, networks and representation. New perspectives on Indonesian Chinese life in Southeast Asia and beyond, 1920s-1970s*

(2) NIOD participatie in *Articulating Modernity. The Making of Popular Music in 20th Century South East Asia and the Rise of New Audiences* (KITLV, Leiden – NWO programma)

(3) NIOD participatie in *Encompass (Encountering a Common Past in Asia* – Universiteit Leiden).

Nieuwe impulsen in deze onderzoekslijn gaan uit van het nieuw gestarte programma *Transitional Justice* (NIOD-programma, met steun van de KNAW, uit te breiden naar NWO) en van het te formuleren programma *Transitional Politics* (NIOD programma, partner UvA, aan te werven bij NWO), dat nader wordt geconcipieerd op grond van een verkennend onderzoek naar de toepassing van nieuwe onderzoeksmethoden uit de *e-humanities* (met subsidie van het CLARIN programma).

In het kader van deze onderzoekslijn vindt ook onderzoek plaats naar de ontwikkeling van massabewegingen en de ontwikkeling van politieke stijl en repertoires: *Tussen Democratie en Fascisme* (matching NIOD en Radboud Universiteit Nijmegen); de rol en impact van media en propaganda in het promotieproject *Indonesia's Propaganda and the Independence War* (NIOD-deelname in ENCOMPASS, Universiteit Leiden); te entameren project over propaganda in de Twintigste Eeuw (NIOD-programma aan te werven bij NWO).

o *Continuïteiten van oorlog en geweld*

In deze onderzoekslijn wordt de vraag gesteld hoe en in hoeverre geweld leidt tot transitie, er deel van uitmaakt, de koers bepaalt en doorwerkt in de vorm van afrekening, door fysiek geweld, maar ook in de vorm van voortgezette of nieuwe stereotypen, rancune, haat en uitsluiting. Het draait hier om onderzoek naar de aard en de werking van repressieve regimes en de vaak samenhangende verschijnselen van racisme, discriminatie en vervolging; historisch en hedendaags antisemitisme; etnische zuivering, gedwongen grootschalige verplaatsing van bevolkingsgroepen, deportatie; gevangenen en gevangenschap en het ontstaan van massamoord en genocidale processen. Dit onderzoek is ondergebracht in de volgende programma's en projecten:

* Het NIOD zet het programma voort dat het in 2007 heeft geëntameerd in samenwerking met de Kwansei Gakuin University in Nishinomiya (Japan) onder de titel *Legacies of Violence*. Hierin vindt wetenschappelijke uitwisseling plaats over de maatschappelijke nawerking van oorlog en geweld in het midden van de twintigste eeuw in Nederland en Japan. Hieraan wordt een publicatiereeks van *proceedings* en andere bijdragen verbonden.

* Het programma *De dynamiek van hedendaags antisemitisme in een wereldwijde context* (NIOD programma, onderdeel van NWO programma *Conflict en Veiligheid*) onderzoekt de geschiedenis en de dynamiek van het antisemitisme in Nederland na de Tweede Wereldoorlog vanuit vraagstellingen naar de wisselwerking tussen vanouds bestaande vormen van antisemitisme en anti-joodse stereotypen van na de Holocaust. Hierbij wordt ook de doorwerking van het langdurige conflict in het Midden-Oosten betrokken. Dit onderzoek richt zich enerzijds op Nederlanders en anderzijds op drie migrantengemeenschappen in Nederland (Turken, Marokkanen en Polen).

* Het consortium EHRI (*European Holocaust Research Infrastructure*, leiding NIOD, financiering Europese Commissie, FP7 programma) heeft als doel de bronnen voor de geschiedschrijving van de Holocaust in Europa en Israel digitaal te ontsluiten en beschikbaar te stellen en nieuwe vormen van transnationale samenwerking te stimuleren. NIOD-onderzoekers dragen hieraan evenals collectie- en informatiespecialisten in het instituut ruime expertise bij en zullen bovendien een belangrijke rol spelen in de voorbereiding van een vervolg programma waartoe nieuwe onderzoeksvragen worden ontwikkeld.

* De Nederlandse ervaring van de Eerste Wereldoorlog is onderwerp van een specifiek project dat onder de titel *Getuigen van geweld* de collectieve receptie van het militaire geweld vergelijkt met de reacties in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland.

Nieuwe impulsen in deze onderzoekslijn zullen uitgaan van in samenwerking met externe partners te ontwikkelen programma's/projecten rond de thema's gender, martialiteit en nationale cultuur en over Nederland als een oorlogvoerende natie in Europa en Azië.

- *Het verbindend narratief*

Tot het verbindend narratief als vorm van verwerking van het verleden behoort ook het historiografisch onderzoek. Dit heeft betrekking op het niveau van actueel debat over geschiedschrijving en interpretatie en niet minder op discussie over synthese op een metaniveau. We willen vanuit de functie van het NIOD als een wetenschappelijk expertisecentrum met maatschappelijke uitstraling bijdragen aan het debat over het formuleren van het 'verbindend verhaal' in de geschiedschrijving over grote patronen in de geschiedschrijving van over problematisch verleden. Dat kan gebeuren door het debat over afzonderlijke boeken of problemen aan te gaan, maar ook door in opdracht te reageren op vragen in de samenleving (zoals inzake P. Debye of Irak). Het NIOD wil op grond van decennia van expertise en voortdurende specialisatie de specifieke verantwoordelijkheid aanvaarden voor 'het verbindend narratief' dat casestudies te boven gaat en veelomvattende historische vraagstukken van een interpretatie voorziet.

Het thema van de werking van transitie wordt ook verbonden met het onderzoek naar oorlogserfgoed en populaire cultuur. Hierin wordt onderzocht hoe individuen en hun pluriforme gemeenschappen de herinnering aan het problematische verleden van vormgeving en interpretaties voorzien. De studie van oorlogserfgoed en musealisering van het verleden kan belichten op welke manier conformisme dan wel controversie

ontstaan en hoe omstrede verleden kan doorwerken. Dit komt naar voren in de lopende projecten:

(1) postdoc project *Sleeping Beauties, Hidden Forces*, NIOD-deelname aan NWO programma *Sites, Bodies Stories* (projectleiding VU Amsterdam)

(2) postdoc project *Diversiteit, distantie en betrokkenheid* (af te sluiten in 2012)

(3) in het promotieproject *Oorlogsboerderijen* (matching met UvA en Meertensinstituut).

Nieuwe impulsen in deze onderzoeklijn krijgen gestalte in het te starten e-journal *Fascism* waarin de essentie van dit onderzoeksgebied ter discussie wordt gesteld. Het NIOD-onderzoek zal ook worden benut voor kritische reflectie op de betekenis van nationale en internationale beleidskaders (waaronder die van de *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research* (ITF) en het Europese onderzoeksbeleid) voor de geschiedschrijving. Ook de relatie tussen de vakhistorici en het (grote) publiek speelt op dit niveau, zowel nationaal als transnationaal, onder meer via de impact van digitale representatie van het verleden, via websites, *open-access* van data en teksten, en simulaties in computergames.

4. Disciplines, methodes, benaderingen

Als NIOD onderzoekers verrichten we historisch onderzoek naar het recente verleden. Dit betekent echter niet dat we uitsluitend humaniora-onderzoek doen. De onderzoeksvelden van het NIOD zijn immers van nature interdisciplinair. Vraagstellingen en methoden uit de cultuur-, maatschappij-, gedrags-, economische en rechtswetenschappen zijn daardoor evenzeer aanwezig als die uit de, overigens al tamelijk pluriforme, geschiedwetenschap. We kiezen voor ieder programma of project de meest geëigende methodologische benaderingen en uitgangspunten om bij te dragen aan de vernieuwing van het desbetreffende onderzoeksterrein. Een belangrijke plaats is weggelegd voor de studie van individuele levensgeschiedenissen. Door biografische studies, levensverhalen en familiegeschiedenissen wordt het mogelijk te reflecteren op de effecten van oorlog en massaal geweld. Ze richten zich op mensen die zich als lid van hun samenlevingsverbanden door daden of door belevenissen verhouden tot **langetermijn transities**. De methodes van biografisch onderzoek zijn bij uitstek geschikt om duidelijk te maken dat de geschiedenis door mensen wordt gemaakt, dat zij degenen zijn die dingen doen of laten of ondergaan. Het is belangrijk om in het onderzoek niet alleen abstracte begrippen of onpersoonlijke instituties te bestuderen, maar juist ook de menselijke factor naar voren te halen. Er zijn biografieën in voorbereiding over de dichter en criticus Albert Verwey, kroonprinses/koningin Juliana, de politicus Frans Goedhart en de filosoof/cultuurpoliticus Tobie Goedewaagen. Het tweede deel van de dubbelbiografie over Jaap & Ischa Meijer zet Joods familieonderzoek op de agenda, evenals de geschiedenis van de twee Sefardische families Jessurun d'Oliveira en Rodrigues Pereira.

E-humanities

Het NIOD wil de mogelijkheden van de *e-humanities*, van onderzoek in een digitale omgeving, en van digitale en *web-based* disseminatie uitbuiten. Onderzoekers krijgen steeds meer te maken met bronnen die van oorsprong digitaal zijn (e-mail correspondentie, informatie verspreid via internet) en met gedigitaliseerde bronnenbestanden. Het NIOD wil niet alleen de al bestaande 'tools' uit de *e-humanities* benutten, maar deze ook mede zelf ontwikkelen en reflecteren op het gebruik ervan. In de komende planperiode zal duidelijk moeten worden of deze methodologische innovatie ook tot paradigmawisselingen leidt.

Van groot belang is het inzicht dat de aard, omvang en beschikbaarheid van bronnenmateriaal voor fundamentele veranderingen zorgen in de manier waarop historici omgaan met die bronnen. Waar onderzoekers vroeger bijvoorbeeld slim moesten kunnen nadenken over archiefopbouw en inventarisbeheer om de antwoorden te vinden op hun vragen, moet de zoekvraag bij digitale bestanden via een andere strategie en op een andere schaal geoperationaliseerd worden. Dit betekent ook dat de onderzoekspraktijk nieuwe methoden en technieken zal gaan opleveren, niet alleen op het gebied van tekstuele bronnen, maar ook waar het gaat om audio- en visueel materiaal, een terrein waarop het NIOD al de nodige ervaring heeft opgedaan. De innovatieve mogelijkheden van de *e-humanities* zijn binnen het NIOD niet alleen het terrein van de afdeling onderzoek, maar tevens van de afdeling Collecties & Diensten en de verantwoordelijken voor de website. De verschillende afdelingen van het instituut zullen elkaar daarin ondersteunen en versterken.

De ontwikkelingen in de *e-humanities* zal het NIOD ook aangrijpen om met externe partners nieuwe wegen in te slaan op het gebied van het ontsluiten en gebruiken van digitale en gedigitaliseerde bronnen. EHRI is in dit opzicht een belangrijk project. Verder is het NIOD betrokken bij het recentelijk opgerichte *e-humanities* centrum van de KNAW en bij diverse nationale en internationale expertisecentra. De in 2010 en 2011 ingediende en deels al toegekende aanvragen bij de CATCH-, CLARIN- en *Computational Humanities* programma's zijn in dit verband veelbelovende *pilots*.

Behalve voor de onderzoekspraktijk, zoekt het NIOD ook voor de disseminatie van de onderzoeksresultaten naar nieuwe wegen. In 2011 gaat het e-journal *Fascism* van start en worden bovendien de mogelijkheden voor *open access*- en verrijkte publicaties nader uitgewerkt, onder meer door middel van de Engelstalige reeks van het NIOD. Verder zal er aan gewerkt worden dat voor de onderzoeksprojecten een goed georganiseerde en gestructureerde opslag van digitaal beschikbare gegevens in een betrouwbare *repository* beschikbaar komt. Ook deze nieuwe manier van het archiveren van onderzoeksdata zal het dagelijks werk van onderzoekers ingrijpend veranderen.

Een belangrijke leerschool voor veel stadia en onderdelen van werken in het digitale domein is het nu lopende programma *European Holocaust Research Infrastructure* (EHRI) (zie volgende paragraaf).

5. Samenwerking

Meer doelgerichte nationale en internationale samenwerking is noodzakelijk om onze expertise te vergroten en nieuwe transnationale analysekaders te benutten. We willen met het oog op de focus selectiever worden bij het kiezen van instituties en wetenschappers met wie we gaan samenwerken.

5.1 Samenwerking binnen Nederland

NIOD-onderzoekers werken samen met collega's in de meeste Nederlandse universiteiten en met para-universitaire instellingen binnen en buiten de KNAW. Hierbij is het uitgangspunt dat samenwerking wordt gezocht die het NIOD profiel kan versterken. (zie netwerkkaart). Structurele banden bestaan met de geschiedenis opleidingen aan de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit Utrecht. In Amsterdam gebeurt dat op basis van drie hoogleraarschappen en het binnen het Departement Geschiedenis, Archeologie en Regiostudies verzorgde masterprogramma 'Holocaust and Genocide Studies', verder door participatie van promovendi in de *Amsterdam Institute for Social Science Research* en het *International Institute for Asian Studies*. De band met Utrecht bestaat uit een hoogleraarschap en nauwe samenwerking tussen onderzoekers over en weer, terwijl er plannen in ontwikkeling zijn voor samenwerking met het Centrum voor Conflictstudies en het *Centre for the Humanities*. Daarnaast is het NIOD één van de partners in de in 2011 opgerichte Onderzoekschool Politieke Geschiedenis, voortgekomen uit het al langer bestaande Opleidingsnetwerk Politieke Geschiedenis.

5.2 Internationale samenwerking

We willen programmagericht internationaliseren en daarvoor de bestaande netwerken gebruiken en waar nodig nieuwe creëren. Voor de nationale en internationale samenwerking zullen we een hiërarchie bepalen van partners, netwerken en functionele contacten (zie de bijlage – Netwerkkaarten). Het NIOD leidt het project *European Holocaust Research Infrastructure* (EHRI), dat behoort tot het 7^e Kaderprogramma van de Europese Commissie. EHRI behelst onder meer het op Europees niveau samenwerken bij het inventariseren van bronnen en beherende instellingen, het ontwerpen van een waardevolle ontsluiting van de bronnen, het bouwen van een infrastructuur, het inventariseren van mogelijkheden en eisen waaraan het resultaat moet voldoen, en het tot stand brengen van nieuwe vormen van disseminatie (zie Zelfevaluatie). Na de fase van digitalisering en ontsluiting van de bronnen zal de vraag naar innovatieve benutting van de collecties voor onderzoek aan de orde komen. Een belangrijk doel van de Europese Commissie op het gebied van de *humanities* is – heel globaal gesteld – het stimuleren en mogelijk maken van historisch onderzoek en bronnenontsluiting in relatie tot kwesties van burgerschap, identiteit en verwerking van problematisch verleden. De contacten met het Directoraat-Generaal Onderzoek en Innovatie van de Europese Commissie rond EHRI vormen het vertrekpunt om een meer onderzoeksgericht vervolg van EHRI van de grond te krijgen. Het NIOD zal investeren in een follow-up van EHRI.

6. Beleidskaders

Het NIOD financiert de vaste kern van senior onderzoekers uit de lumpsum. De senior onderzoekers hebben onder meer de taak middelen uit de tweede en derde geldstroom te (helpen) genereren. De overige medewerkers worden gefinancierd uit de tweede en derde geldstroom en zijn tijdelijk dan wel geclausuleerd vast in dienst. De beperkte mogelijkheden van doorstroming binnen het NIOD en het ontwikkelen van carrièreperspectieven binnen en buiten het NIOD, ook in relatie tot de mobiliteit in het historisch bedrijf, zal in de planperiode de nodige aandacht vergen. De afdeling Algemene Zaken levert professionele beleidsondersteuning, onder meer in samenwerking met de tot de afdeling Onderzoek behorende Coördinator Extern Gefinancierd Onderzoek bij het voorbereiden van onderzoeksaanvragen. Bij structurele krapte aan middelen is het belangrijk in het oog te houden dat een onderzoeksgroep met een omvang als die van het NIOD ruime middelen vergt om deze overhead in stand te houden. Dit geldt ook voor de huisvesting, de automatiseringskosten, de mogelijkheden voor vergoeding van congresbezoek, archiefreizen en vertalingen. Waar mogelijk zal bij externe subsidieverzoeken worden gestreefd naar het werven van middelen voor niet-salariskosten.

¹ A.J. Toynbee *Oorlog en beschaving* (Bussum, (1952), 13 en vii-ix. Oorspronkelijke uitgave: *War and Civilization* (London, 1950).

² De term is oorspronkelijk propagandistisch van aard (Goebbels in 1944) maar heeft nadien een andere, meer met vrees geladen, gevoelswaarde gekregen.

³ Robert Gildea, Olivier Wieviorka, and Anette Warring *Surviving Hitler and Mussolini. Daily Life in Occupied Europe* (Oxford, 2006) 1-15.

⁴ Martin van Creveld *The Transformation of War* (New York, 1991) 57-62.

⁵ NB: Deze kaarten zijn bij lange na niet uitputtend, verdienen aanvulling en zijn dus 'work in progress'. Door de netwerken en contacten zo goed mogelijk in kaart te brengen kunnen we een beeld krijgen van zwaartepunten en wellicht opvallende lacunes. Op die manier kunnen we in de toekomst gericht naar samenwerking zoeken.

⁶ Discussie van deze begrippen in: Christian Gerlach *Extremely Violent Societies. Mass Violence in the Twentieth-Century World* (Cambridge, 2010), 1-8.

⁷ Zie voor discussie over 'politics of memory': Madelon de Keizer & Marije Plomp *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (Amsterdam, 2010).

⁸ Ido de Haan *Politieke reconstructie. Een nieuw begin in de politieke geschiedenis* (Oratie Universiteit Utrecht, 2004) 24-25.